

Tomasz Kozłowski *Architektura ekspresjonizmu i Ein Stein*

Architekci w przeciwieństwie do twórców z innych dziedzin: malarstwa, rzeźby, teatru, filmu, muzyki – architekci-ekspresjoniści nie stworzyli jakiegoś jednolitego ruchu. Nie wyodrębniła się także żadna zdefiniowana grupa twórców z własną ideologią. Powstawały dzieła epizodyczne pozwalające jednak zakwalifikować je jako architekturę ekspresjonistyczną. O ideologii pisali inni.

Charles Jencks ogłaszał: „Budynki »leżą na horyzoncie« lub »wychylają się za niego«, mają »przód« bardziej do przyjęcia niż »tył« (jak żywe istoty), są »strojne« lub »zwyczajne»¹. Wydaje się, że współczesna architektura budowana jakby bez reguł (i ideologii) zrywa z takim postrzeganiem samej siebie. Robert Venturi podzielił architekturę na dwie kategorie, które nazwał kaczką i dekorowaną budą; sam, jak twierdził, tworzy dekorowane budy, bo lepiej docierają do odbiorcy. „W terminologii semiotycznej kaczka jest znakiem ikonycznym, ponieważ *signifiant* (forma) posiada wspólne elementy z *signifié* (treścią)”². Współczesny świat bardziej niż kiedyś rozumie znaki; znaki pojawiają się teraz wszędzie, także w formie samoobjaśniających się ikon na ekranach komputerów, znaki rozpoznawalne i przez dorosłego i przez dziecko. Jednak obiekty współczesnej sztuki trudno zakwalifikować do którejś z tych kategorii. Wydaje się, że architektura wysoka zmierza ku abstrakcji. Rzecz architektoniczna nie ma już przodu ani tyłu, widz nie może zlokalizować przodu budowli, elewacje różniące się wg stron świata lecz elewacja północna jest tak samo ważna jak wschodnia, są nie do rozróżnienia, istnieją tylko na papierze, tył staje się tak samo ważny jak przód.

Po roku 1946 powstało określenie ekspresjonizm abstrakcyjny lub „szkoła nowojorska” dla nazwania twórczości artystów malarzy amerykańskich z Nowego Jorku. W tym kręgu znajdowała się także Lee Krasner. Jej obraz *Bald Eagle – Bielik amerykański* – przedstawia głowę orła. Autorka wykorzystuje własne płótno, tkaninę-obraz, na którym namalowała płataninę linii umożliwiającą jednak widzowi dostrzeżenie tytułowego ptaka. Podobnie jak w obrazach architektonicznych Zahy Hadid, bez podpisu obraz mógłby przedstawiać „jakąś” rzecz architektoniczną.

Architekci starają się przedstawić swe myśli w formie obrazów często nie zrozumiałych dla odbiorców.

„Opisywanie, odtwarzanie, naśladowanie – za pomocą kształtów, barw, zarysów, dźwięków, słów – rzeczy i ludzi w takiej postaci, jaką mają, czy w sposobie, w jaki postępują, nie tworzy jeszcze sztuki. Wszystkie estetyki, których punktem wyjścia jest obiekt artystycznego wyobrażenia, błędzą zarówno wtedy, kiedy oznajmniają, że wybrany obiekt został przez nie odtworzony, jak też wtedy, kiedy domagają się, by sztuka uchwyciła wewnętrzną, esencję obiektu bądź wręcz jego formę idealną. Estetyka realistyczna i estetyka idealistyczna w równym stopniu podporządkowują się obiektowi, obie są nieodmiennie estetykami naśladowczymi. A sztuka nie zajmuje się opisywaniem dlatego, że nie pozostaje w bezpośrednich związkach z uchwytymi zmysłowo obiektami, należącymi do ogólnej tkaniny wyobrażeń, nie łączy jej z nią więź naturalna, jednorodna. Do rzeczy uchwytanych zmysłowo sztuka zbliża się dopiero na koniec i dopiero wtedy odnajduje je na inny już sposób, kiedy powróci z innych obszarów i ma za sobą powiązania nam nieznanne. Kiedy kształt uchwytany zmysłowo pojawia się w sztuce, nie jest dla niej punktem wyjścia, ale punktem dojścia. To stwierdzenie, a także stwierdzenie poprzednie, można wyrazić raz jeszcze uściślając je terminologicznie: nie nazywam artystą tego, kto pisze wiersze i czyje wiersze są uznawane za sztukę czy to przez opinię powszechną, czy przez pewnych specjalistów, ale tego, kto postępuje tak, jak to wyjaśniłem. Nie wydaje mi się przesadą domagać się, by ktoś tak postępował”³.

Początkiem nowego ekspresjonizmu w architekturze było zwycięstwo Zahy Hadid w konkursie architektonicznym na projekt klubu Pick Hong Kong (1982-1983). „Rewolucja ekspresjonistyczna chciała ocalić Europę przed katastrofą, lecz było to usiłowanie daremne. Powstała jedynie wielka nowa sztuka, która (...) wszakże dla obserwatora dokonującego ocen estetycznych jest kłębkami skrajności nie do pogodzenia. Ekspresjonizm dziś de facto nie stanowi jedności stylu, ale do rewolucji nie można przykładać miar estetycznych. Radykalizm tego kierunku odpowiadał stopniu zagrożenia, w jakim

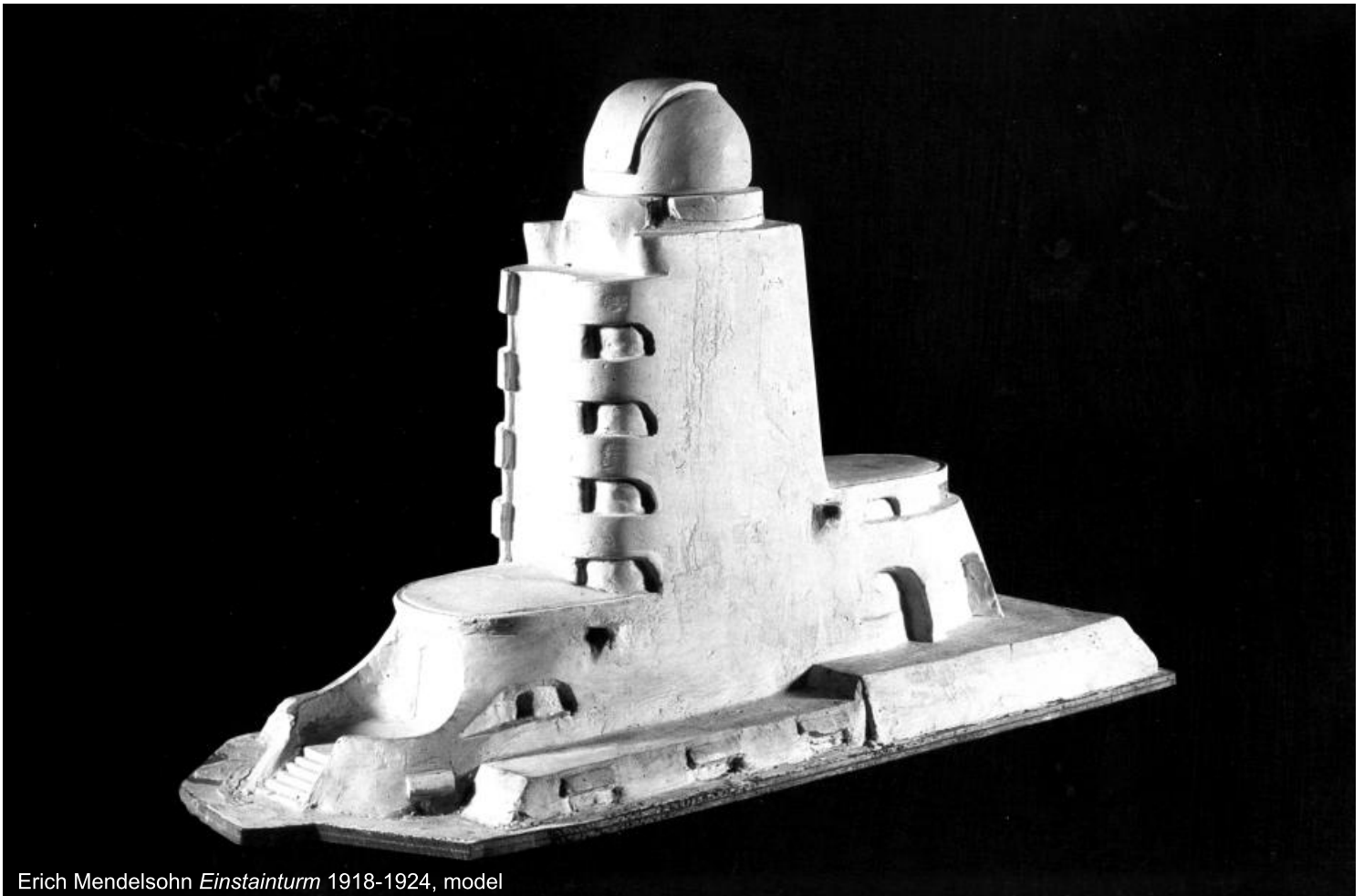
znalazła się ludzkość. Ta przesłanka ściśle historyczna, a więc nie związana z dziedziną estetyki, jest duchowym epicentrum całego ruchu i wokół niego zamykają się jego przeciwieństwa w jedność⁴. I takie właśnie przeciwieństwa w jedności można dostrzec w pracach artystów noszących znamiona ekspresjonizmu. Koncepcja architektury klubu Pick Hong Kong została zapisana w ekspresjonistycznych obrazach w pracy konkursowej, które wydają się rozpadać na kawałki planów. Wizję oparto na eksplodującej izometrycznej prezentacji, która ukazała rzeczywistość, jak się później okazało, niemożliwą do zrealizowania. Także architektura Franka Gehry'ego od początku była zaliczana do tej samej kategorii co twórczość Zahy Hadid. Potem dołączyli inni. Z czasem ta architektura została zbudowana i narodziła się nowa kategoria estetyczna: dekonstruktywizm. Odległość między współczesnością a jej początkami zmniejszyła się.

•
W latach 1914-17 powstaje pierwsza seria rysunków Ericha Mendelsohna. Zbiór zawiera projekty dworca kolejowego, studia filmowego, krematorium. Mimo że autor inaczej niż futuryści tłumaczy pełne dynamizmu formy nie nawiązując do „uniwersalnego dynamizmu” dzieło to jest w pełni ekspresjonistyczne. Obrazy przedstawiają widoki zawsze z boku z perspektywy przechodnia. Budowle wydają się być w ruchu pełne energii. Elewacje rytmiczne jakby za długie. „Ten szkic fabryki karoserii wywodzi całkowicie swój dynamizm z sił zawartych w jej stalowej konstrukcji. Rząd mostów suwnicowych, pokazanych jako kratownicowe rusztowanie ściąga ostro formy na najwyższej płaszczyźnie, podczas gdy narożne bloki odchylają się równocześnie do przodu. Znaczący to, że ciężary przenoszone przez suwnice są przyjmowane przez łączące dźwigary w narożnych wieżach⁵. Pełen wyraz takiej architektury możemy dostrzec w Wieży Einsteina powstałej w Poczdamie około roku 1917, której ideę wyjaśnia najślynniejszy ze wszystkich architektonicznych szkiców. Realizacja trwała od 1918 do 1923 roku a samo obserwatorium zostało oddane do użytku w 1924 roku. Zostało ono zaprojektowane dla Erwina Finlaya-Freundlicha pracującego nad udowodnieniem teorii względności Alberta Einsteina.

Obserwatorium miało pomieścić teleskop i podziemne laboratorium. „Mendelsohn pragnął wyrazić ideę prometejskiego wyzwolenia, do którego otwierały drogę odkrycia naukowe Alberta Einsteina⁶. Albert Einstein kiedy pokazano mu projekt budynku skomentował go jednym słowem: „organiczna”, i raczej nie przypadł mu on do gustu. Zerwanie z funkcjonalizmem możemy dostrzec w modelu budynku. Architekt tworzył swoje dzieło jakby nie używając deski i ołówka lecz kawałka gnilny. Ze względu na kształt, budynek można by porównać do głazu. Jego monolityczna forma przypomina raczej pomnik niż wieżę. Autor opisuje architekturę odzwierciedlającą ruch: „Równanie ruchu – w masie i świetle: masa potrzebuje światła, światło porusza masę – jest wzajemne, paralelne i uzupełniające się. Masa jest dobrze skonstruowana, jeśli światło wprowadza do niej harmonijny ruch. Wniosek – kontur! Światło jest prawidłowo rozproszone, gdy równoważą niestatyczną masę w ruchu. Wniosek – wykres! To ogólna zasada ekspresjonizmu⁷. Dwie przecinające się bryły tworzą jedną całość. Wieża – obserwatorium ze skośnymi krawędziami. Zabieg taki „zaburza” perspektywę powodując, że budynek wydaje się wyższy a jego wertykalizm bardziej dynamiczny. Część przyziemia o zróżnicowanej wysokości od strony wejścia. Tu także wydaje się, że budynek jest dłuższy niż w rzeczywistości. Okna w postaci łukowatych wnęk podkreślają monumentalność architektury, pełnią one funkcje dekoracyjne, a nie tylko zapewnienie oświetlenia dla pomieszczeń w środku. Dzieło ma ilustrować teorię Einsteina zakładającą, że masa i energia są zamienne. Wydaje się, że działa na nie wielka siła wgniatając je w ziemię. Ekspresjoniści zwolennicy techniki stali się pionierami współczesnej architektury. Przykładów takich można szukać w sztuce współczesnej. Architektura ma stanowić symbol sam w sobie, obelisk, znak: „Podczas gdy klasyczna zasada podpory i obciążenia miała na celu uzyskanie równowagi mas, to bryła architektoniczna przewyciężyła ciężar i bezwładność, a cała energia skoncentrowała się w punkcie ciężkości, punkcie energetycznym własnej przestrzeni [...] Łatwy do zaobserwowania kult konstrukcji wydaje się tylko wyrazem zdecydowanej uczciwości, jej surowość –

intensywnego marzycielstwa, o jej rozmach – chęci zbudowania pomnika”⁸. Budynek zwany jest „Ein Stein” dla podkreślenia hołdu dla Einsteina i podkreślenia jego kamiennego kształtu. Architektura stała się monumentem, pomnik architekturą. Także nie planowanym pomnikiem ekspresjonizmu.

1. Ch. Jencks, *Architektura postmodernistyczna*, Warszawa 1987, s. 113.
2. op. cit., s. 45.
3. W. Muschg, Von Trakl zu Brecht. *Dichter des Expressionismus*, München 1961, s. 19 i 21, za: J. Chalupecky, *Richard Weiner i ekspresjonizm czeski* [w:] „Literatura na świecie”, 12. 1978, s.147.
4. G. Colli, *Po Nitzschem*, 1994.
5. R. Bahnham, *Rewolucje w architekturze*, Warszawa 1979, s. 204.
6. L. Richard, *Architektura* [w:] *Encyklopedia ekspresjonizmu*, Warszawa 1996, s. 156.
7. Za: K. James, *Ograniczenie! Einstein, Finlay-Freundlich, Mendelsohn i Wieża Einsteina w Poczdamie* [w:] *Erich Mendelsohn Dynamika i funkcja*, Wrocław 2001, s. 34.
8. op. cit., s. 36.

Erich Mendelsohn *Einstainturm* 1918-1924, model

Contrary to the authors of paintings, sculptures, theatrical plays, films or music, expressionistic architects did not propose any uniform movements. No defined groups of creators with their own ideology developed, either. However, some episodic works which could be qualified as expressionistic architecture sprang up. Other people wrote about their ideology.

Charles Jencks claimed, "Buildings >lie on the horizon< or >lean out of it<, their >fronts< are more acceptable than their >backs< (just like in living creatures), they are >attractive< or >ordinary<"¹. It seems that contemporary architecture, somehow built without any rules (and ideologies), stops being perceived in such a manner. Robert Venturi divided architecture into two categories which he called a duck and a decorated shed; he himself chose decorated sheds because – in his own words – they are preferred by the recipients. "In the semiotic terminology, a duck is an iconic sign as the *signifiant* (the form) has got certain shared elements with the *signifié* (the content)"². More than before, the contemporary world understands signs; they appear everywhere now, also in the form of self-explanatory icons on computer screens, signs recognized by an adult as well as a child. However, it would be difficult to qualify the objects of contemporary art to one of these categories. It seems that high architecture heads towards abstraction. An architectonic thing has not got its front or back anymore, an onlooker cannot localize the front of an edifice, the façades are distinguished according to the cardinal points but the northern façade is as important as the eastern one, they look the same, they exist on paper only, the back becomes as important as the front.

•

After 1946, the term abstract expressionism or "The New York School" were used to describe paintings by some American artists from NYC. This circle included Lee Krasner, too. Her picture *Bald Eagle* presents the head of this bird. The author used her own canvas, fabric on which she painted a maze of lines which enables a spectator to see the title bird. Similarly to Zaha Hadid's architectural pictures, without the title it could show "some" architectonic thing. Architects try to render their thoughts in the forms of pictures that are often misunderstood by the recipients.

"Describing, imitating, copying – by means of shapes, hues, outlines, sounds, words – things and people in their forms or behaviours does not create art. All the esthetics whose starting point is an object of an artistic idea lose their way when they tell us that a selected object was copied by them as well as when they want art to capture internality, the essence of an object or even its ideal form. Realistic esthetics and idealistic esthetics conform to an object to the same extent, they are both invariably imitative kinds of esthetics. Art does not describe anything because it does not remain in direct relationships with sensually perceivable objects belonging to the general tissue of imaginations, there is no natural, uniform bond. Art approaches sensually perceivable things at the very end and only then finds them in a different manner, when it returns from other zones equipped with some relationships we do not know. When a sensually perceivable shape appears in art, it does not become its starting but finishing point. These statements may be expressed again more precisely as far as terminology is concerned: I do not give the name of an artist to someone who writes poems which are considered as art by the public opinion or a group of specialists but to somebody who conducts as I explained it. For me, it does not seem an exaggeration to require a person to behave like this"³.

The beginning of new expressionism in architecture was the triumph of Zaha Hadid at a competition for the design of Pick Hong Kong Club (1982-1983). "The expressionistic revolution wanted to save Europe from a catastrophe but it was all in vain. Only great new art came into being which (...) for a critical observer is a bundle of incompatible contradictions. De facto today's expressionism does not make a uniform style but one cannot apply esthetic measures to a revolution. The radicalism of this direction responded to the degree of endangerment to humanity. This purely historical premise, not related to the domain of esthetics, is the spiritual epicenter of this entire movement whose contradictions form unity around it"⁴. Such contradictions in unity can be seen in the works of artists which bear stamps of expressionism. The concept of the architecture of Pick Hong Kong Club was recorded in expressionistic

pictures at a competition which seem to be falling into pieces of plans. The vision was based upon an exploding isometric presentation which showed a reality that – as it turned out later – could not be realized. From the very beginning, Frank Gehry's architecture was classified to the same category as Zaha Hadid's output. Later came others. In time, this architecture was built and a new esthetic category was born: deconstructionism. The distance between contemporariness and its beginnings diminished.

•

In the years 1914-17, the first series of Erich Mendelsohn's drawings comes to light. This collection includes designs of a railway station, a film studio, a crematorium. Although the author explains his dynamic forms differently from futurists, not referring to "universal dynamism", this work is fully expressionistic. The pictures always present sights from the side – from a passer-by's perspective. Edifices seem to be in motion and full of energy. The rhythmical facades are somehow too long. "This sketch of a car-body factory takes its dynamism from forces in its steel construction. A row of gantry bridges, shown as a framework, sharply draws forms on the highest plane, while the corner blocks bend forwards. It means that the loads moved by the gentries are seized by the joining girders in the corner towers."⁵ We can perceive the full expression of such architecture in Einstein Tower built in Potsdam around 1917 whose idea is explained by the most famous of all architectonic sketches. The implementation lasted from 1918 till 1923, while the observatory was finished in 1924. It was designed for Erwin Finlay-Freundlich who was working to prove Albert Einstein's theory of relativity. The observatory was supposed to have a telescope and an underground laboratory. "Mendelsohn wished to express the idea of Promethean liberation which could be supported by Albert Einstein's scientific discoveries"⁶. When Einstein saw the design of the building, he commented it with one word: "organic" and was not too fond of it. We can notice rejected functionalism in the model of the building. The architect seemed to be working without a board and a pencil but with a piece of clay. Considering its shape, the building may be compared to a boulder. Its monolithic form resembles a monument rather than

a tower. The author describes architecture which reflects motion: "Equation of movement – in mass and light: mass needs light, light moves mass – is mutual, parallel and complementary. Mass is well constructed if light introduces harmonious motion to it. Conclusion – contour! Light is suitably dispersed when it balances non-static mass in motion. Conclusion – diagram! This is the general principle of expressionism"⁷. Two crossing bodies form one whole. The tower – the observatory with inclined edges. Such an operation "distorts" the perspective and makes the building look taller, while its verticalism seems more dynamic. A part of the ground floor with diverse heights from the entrance also makes the object look longer than it really is. The windows in the shape of curved recesses emphasize the monumentality of this architecture, act as decorative structures and of course illuminate the interiors. This work is expected to illustrate Einstein's theory assuming that mass and energy are exchangeable. It seems that it remains under great pressure which pushes it into the earth. Expressionists – technology lovers – became the pioneers of contemporary architecture. Such examples could be sought for in contemporary art. Architecture should be a symbol in itself, an obelisk, a sign: "While the classical principle of support and load aimed at balancing masses, an architectonic body overcame weight and inertia, and the entire energy concentrated in the centre of gravity, in the energy point of its own space [...] The easily observed cult of this construction seems to be just the expression of determined honesty, its austerity – of intensive daydreaming, its impetus – of the will to raise a monument"⁸. The building is called "Ein Stein" to pay homage to Albert Einstein as well as to emphasize its stone shape. Architecture has become a monument, a monument has become architecture – it is also an unplanned monument to expressionism.

1. Ch. Jencks, *Architektura postmodernistyczna*, Warsaw 1987, p. 113

2. 2. op. cit., p. 45

3. W. Muschg, Von Trakl zu Brecht. *Dichter des Expressionismus*, Munich 1961, p. 19 and 21, after: J. Chalupceky *Richard Weiner i ekspresjonizm czeski* [in:] "Literatura na świecie", December 1978, p. 147

4. G. Colli, *Po Nietzschem*, 1994

5. R. Bahnham, *Rewolucje w architekturze*, Warsaw 1979, p. 204
6. L. Richard, *Architektura* [in:] *Encyklopedia ekspresjonizmu*, Warsaw 1996, p. 156
7. After: K. James, *Ograniczenie! Einstein, Finlay-Freundlich, Mendelsohn i Wieża Einsteina w Poczdamie* [in:] *Erich Mendelsohn Dynamika i funkcja*, Wrocław 2001, p. 34
8. op. cit., p. 36